

Tomasz Kordala

Piotr Bontemps (1777–1840) – żołnierz w służbie trzech narodów. Część I

Niepodległość i Pamięć 24/4 (60), 17-38

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Kordala

Muzeum Mazowieckie w Płocku

Piotr Bontemps (1777–1840) – żołnierz w służbie trzech narodów. Część I

Słowa kluczowe

artyleria, wojny napoleońskie, Księstwo Warszawskie, Królestwo Kongresowe, Korpus Rakietników, powstanie listopadowe, armia rosyjska, Wielka Emigracja, majątek Gulczewo pod Płockiem, kościół w Imielnicy, Piotr Bontemps

Streszczenie

Piotr Karol Franciszek Bontemps to prawie całkowicie zapomniany oficer artylerzysta z przełomu XVIII i XIX w. Życie tego Francuza, urodzonego w Paryżu 3 listopada 1777 r., splotło się z losami trzech narodów – francuskiego, polskiego i rosyjskiego. W 1796 r. ukończył École Polytechnique w Paryżu. Uczestniczył w licznych kampaniach wojennych Napoleona przeciwko Prusom, Austrii i Rosji. W 1809 r. przeszedł do armii Księstwa Warszawskiego, gdzie objął funkcję Dyrektora Artylerii. Wziął udział w wyprawie moskiewskiej Napoleona w 1812 r. oraz uczestniczył w bitwach pod Lipskiem (16–19 października 1813) i Hanau (30–31 października 1813). Od 1818 r. służył w armii Królestwa Polskiego jako Dyrektor Materiałów Artyleryjskich i Arsenалу. W 1821 r. zakupił majątek Gulczewo pod Płockiem. W następnym roku awansował na generała i został dowódcą Korpusu Rakietników. Podczas powstania listopadowego przyczynił się do rozwoju przemysłu obronnego. Po kapitulacji Warszawy 8 września 1831 r. pozostał w mieście i złożył przysięgę cesarzowi Rosji. Został przyjęty do armii rosyjskiej jako generał. Zmarł 21 sierpnia 1840 r. na skutek ciężkich obrażeń odniesionych podczas ćwiczeń z pociskami zapalającymi na poligonie pod Petersburgiem. Jego żona, Róża Eleonora z domu Monfreulle, sprowadziła jego ciało do Polski i pochowała w kościele parafialnym w Imielnicy pod Płockiem. W maju 2013 r. archeolodzy z Muzeum Mazowieckiego w Płocku przeprowadzili na terenie rozebranego w 1935 r. kościoła w Imielnicy badania wykopaliskowe. Doprowadziły one do odkrycia zrujnowanej krypty z dwiema trumnami: Piotra Bontempsa i jego żony zmarłej w 1853 r. W 2014 r. dokonano powtórnego pogrzebu małżonków Bontemps.

W maju 2013 roku archeolodzy z Muzeum Mazowieckiego w Płocku, prowadząc badania wykopaliskowe na terenie nieistniejącego kościoła parafialnego w Płocku Imielnicy, dokonali odkrycia zniszczonej krypty z pochówkami oficera napoleońskiego, generała polskiego i rosyjskiego, Piotra Bontempsa, i jego żony, Róży Eleonory z d. Monfreulle. Znalezisko to dało asumpt do podjęcia pogłębionej kwerendy dotyczącej obojga małżonków, a zwłaszcza Piotra Bontempsa – żołnierza w służbie trzech narodów. Objęto nią archiwa w Polsce i Francji¹ oraz literaturę przedmiotu². Niniejsze opracowanie jest podsumowaniem

¹ Informacje dotyczące przebiegu służby wojskowej i spraw rodzinnych Bontempsa zawierają dokumenty przechowywane w wielu archiwach, przede wszystkim w Archiwum Wojsk Lądowych na zamku w Vincennes (Service Historique de l'Armée de Terre au Château de Vincennes), Archives Départementales de la Seine, Archives Nationales, Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Płocku, Archiwum Diecezjalnym w Płocku, ponadto dokumenty oryginalne i ich kopie znajdujące się w posiadaniu mieszkającej w Polsce rodziny Bontemps. Kwerendą nie objęto archiwów rosyjskich.

² Istnieje kilka lakonicznych i niepozbawionych błędów prób biografii Piotra Bontempsa: A. Skalkowski, *Bontemps Piotr Karol Franciszek*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 305–306; R. Bielecki, *Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego*, t. 1, Warszawa 1995, s. 228–229; D.B. Quintin, *Dictionnaire des Colonels de Napoléon*, wyd. 3, Paris 2013 (hasło: *Bontemps Pierre Charles François*); niektóre encyklopedie, np. *Mala Encyklopedia Wojskowa*, t. 1, A–J, Warszawa 1967, s. 168; *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 4, s. 279. Pojedyncze informacje o tej postaci są rozsiiane w wielu opracowaniach, tu wymienię tylko niektóre, w mojej ocenie najważniejsze: W. Tokarz, *Armja Królestwa Polskiego (1815–1830)*, Piotrków 1917, s. 71–72; R. Gerber, *Fabrykacja dział w powstaniu listopadowem*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1930, t. 3, nr 1–2, s. 55–90; S. Warszawski, *Przemysł wojenny podczas powstania listopadowego (r. 1830–1831). Produkcja prochu*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1930, t. 3, nr 1–2, s. 181–235; R. Łoś, *Artyleria Królestwa Polskiego 1815–1831*, Warszawa 1969, s. 34–40; M. Tarczyński, *Generalicja powstania listopadowego*, Warszawa 1980, passim; T. Katafiasz, *Organizacja i uzbrojenie rakiemników w wojsku Królestwa Polskiego (1822–1830)*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1981, t. 23, s. 135–186; S. Cieplowski, *Armata generała Bontempsa*, „Stolica” 1987, r. 42, nr 2, s. 14; R. Morawski, A. Nieuważny, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Artyleria, inżynierowie, saperzy*, Warszawa 2004, s. 32–33, 34–36; B. Чуров, *России верные сыны*, „Русский пионер” 2013, nr 8 (41), s. 118–132; M. Trąbski, *Armia wielkiego księcia Konstantego. Wyszukolenie i dyscyplina Wojska Polskiego w latach 1815–1830*, Oświęcim 2013, s. 77–78, 169–170; M. Wojtylak, *Majątek Gulczewo – własność rodziny Bontemps. Prezentacja doku-*

dotychczasowych poszukiwań, zarówno terenowych, jak i archiwalnych. Omawiam w nim losy człowieka, którego życie przypadło na przełomowe pod wieloma względami, naznaczone wojną i cierpieniem, dziesięciolecia schyłku XVIII i początku XIX wieku.

Piotr Franciszek Karol Bontemps urodził się 3 listopada 1777 roku w Paryżu w rodzinie mieszczańskiej. Jego rodzicami byli Pierre François Bontemps³ i Jeanne Marguerite Maury⁴. Miał trzy siostry:

mentów Hipoteki Płockiej z zasobu Archiwum Państwowego w Płocku, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2016, t. 8, s. 156–162. Wspomnieć należy też o kilku wydanych drukiem wspomnieniach z epoki: *Wspomnienia generała Klemensa Kolačzkowskiego*, ks. 1, *Od roku 1793 do 1813*, Kraków 1898, s. 59 i nn.; ks. 3, *Od roku 1820 do 1830*, Kraków 1900, s. 69; ks. 5, *Od końca lipca do 22. listopada 1831 r.*, Kraków 1901, s. 132; *Pamiętniki generała Prądzyńskiego*, oprac. B. Gembarzewski, t. 1, Kraków 1909, s. 266, 278, 320; t. 3, Kraków 1909, s. 21, 186, 423; t. 4, Kraków 1909, s. 37, 110, 283; J. Jaszowski, *Pamiętnik dowódcy raketników konnych*, przedmową poprzedził J. Łojek, Warszawa 1968, passim; Helena z Wolskich Krukowiecka, *Dziennik 1831–1833*, z rękopisu odczytała, skomentowała i wstępem poprzedziła E. Kolinko, Warszawa 2016, s. 493.

³ Archives Nationales (dalej: AN), sygn. ET/XC/466, Contrat de mariage 2 juillet 1775: z kontraktu małżeńskiego rodziców naszego bohatera dowiadujemy się, że Pierre François Bontemps był mistrzem stolarskim, zamieszkałym w Paryżu przy ulicy Saint Bernard, przedmieście Saint Antoine, parafia Sainte Marguerite oraz że był synem pana (*sieur*) François Bontempsa, kupca w branży dziewiarskiej i damy (*dame*) Marie Elisabeth Tabourier; Archives Départementales de la Seine (dalej: ADS), sygn. DQ7/3941, Déclaration du 26 juillet 1827, tu informacja, że Pierre François Bontemps zmarł w Paryżu przy ulicy Mouffetard nr 210, 26 stycznia 1827 r., w wieku 83 lat.

⁴ AN, sygn. ET/XXXVIII/706, 21 novembre 1788, achat de la maison rue Mouffetard, w 1788 r. Jeanne Marguerite Maury nabyła dom przy ulicy Mouffetard nr 210 w Paryżu: „(...) Byli obecni pan Antoine François Godelard, kupiec złotnik z Paryża i Marie Elisabeth Guyard jego małżonka zamieszkali w Paryżu przy ulicy Aubry les bouchers, parafia Saint Josse. Osoby te sprzedały pani Marguerite Jeanne Maury, małżonce pana Pierre François Bontemps, mistrza stolarskiego w Paryżu pod warunkiem przekazania przez panią Bontemps majątku na korzyść jej dzieci narodzonych i tych, które mają się narodzić, co jest zgodne z wolą zmarłego pana Pierre Maury, jej dziadka ze strony ojca (...)”, tłum. z jęz. francuskiego Andrzej Kordala; ADS, sygn. DQ18/97, Sommier de la rue Mouffetard: Jeanne Marguerite Maury sprzedała ów dom w dniu 8 października 1829 r. na rzecz Bousuge Martin Guillaume za kwotę 14 000 franków; La France généalogique, rue Chabanais n° 12, oświadczenie złożone 19 lipca 1833 r. przez Marie Bontemps, osobę pełnoletnią, ulica Fossés Saint Victor n° 6, w którym jest informacja, że Jeanne Marguerite Maury, rentierka, matka Marie Bontemps, zmarła 14 czerwca 1832 r. w wieku 75 lat.

Marie Marguerite (krawcowa, zm. 16 sierpnia 1817 r. w wieku 38 lat), Marie Sophie i Marie Zaïre⁵. W wieku 18 lat został przyjęty do Szkoły Politechnicznej (École Polytechnique) w Paryżu. Z dokumentu immatrykulacyjnego tej uczelni⁶ dowiadujemy się, że Bontemps wstąpił do niej pierwszego dnia miesiąca nivôse IV roku rewolucji (21 grudnia 1795 r.). Ten sam dokument zawiera jego rysopis: wzrost – 165 cm, włosy i brwi – czarne, czoło – średnie, nos – duży, oczy – brązowe, usta – średnie, broda – rozdwojona, twarz – owalna.

Po roku nauki Bontemps otrzymał promocję na stopień porucznika II klasy artylerii. Po kilku miesiącach, 2 maja 1797 roku, skierowano go do służby w 17. kompanii VIII Pułku Artylerii Pieszej Armii Zachodniej. Przez siedem lat był adiutantem Antoniego Aleksandra Hanicque (1748–1821), zasłużonego oficera i generała artylerii armii francuskiej. Szybko awansował. 13 listopada 1804 roku otrzymał nominację na stopień kapitana. Aktywnie uczestniczył w kampaniach wojennych Napoleona przeciwko Prusom, Austrii i Rosji. Jako artylerzysta wziął udział w wielu bitwach: pod Ulm, Jeną, Pułtuskim, Gołyminem, Pruską Hławą (Eylau), Królewcem⁷. Wojny napoleońskie, w które zaangażowała się bez mała cała Europa, nie mogły pozostać bez wpływu na bieg jego życia. Kluczowe znaczenie, jak się po latach okazało, miało powstanie Księstwa Warszawskiego.

Na mocy traktatów zawartych w Tylży przez Napoleona z carem Rosji i królem Prus (7 i 9 lipca 1807 r.) z ziem drugiego, trzeciego (oprócz obwodu białostockiego) i częściowo pierwszego zaboru pruskiego zostało utworzone Księstwo Warszawskie. Dysponowało ono własną armią, w której jednak brakowało ludzi z doświadczeniem artyleryjskim i inżynieryjnym. Specjalistów w zakresie tych tzw. broni uczonych dostarczyli Francuzi. Na skutek zabiegów ministra wojny Księstwa Warszawskiego, ks. Józefa Poniatowskiego, w dniu 4 marca 1809 roku artylerzysta Piotr Bontemps przeszedł do armii polskiej,

⁵ ADS, sygn. DQ 8/943.

⁶ Kopia dokumentu w posiadaniu rodziny Bontemps.

⁷ *Stan służby Piotra Karola Franciszka Bontemps, Generała Brygady, Dyrektora Materiałów Artylleryi, Dowódcy Korpusu Rakietników byłego Wojska Polskiego*, dokument sporządzony w Warszawie dnia 8/20 lutego 1835 r., w posiadaniu rodziny Bontemps.

na stanowisko dowódcy batalionu. Nie był jedynym Francuzem w szeregach Wojska Polskiego, na służbę Księstwa przeszli też inni francuscy fachowcy w dziedzinie organizacji artylerii i budowy fortyfikacji, m.in. Jean-Baptiste Mallet de Grandville (po otrzymaniu indygenatu – Malletski) i Jean-Baptiste Pelletier⁸.

Podczas wojny z Austrią Bontemps włączył się w walkach w obronie Sandomierza w nocy 15/16 czerwca 1809 roku⁹. Został za to nagrodzony 1 stycznia 1810 roku Krzyżem Kawalerskim Orderu Wojskowego Księstwa Warszawskiego (Virtuti Militari). Po kilku miesiącach, 20 kwietnia 1810 roku, otrzymał awans na stopień pułkownika i nominację na Dyrektora Artylerii. Podczas wyprawy moskiewskiej Napoleona w 1812 roku walczył pod Możajskiem i nad Berezyną, gdzie – jak głosi rodzinna legenda – ocalił działa V korpusu Wielkiej Armii. Jego fachowość i zaangażowanie docenił ks. Poniatowski, który po klęsce moskiewskiej, dokonując reorganizacji pułków V korpusu, prosił francuskiego ministra spraw zagranicznych, Marea ks. Bassano, o powrót do Warszawy płk. Bontempsa. W kampanii 1813 roku, dowodząc parkiem artyleryjskim nowo zorganizowanego VIII korpusu (na żołdzie Francji, pod komendą ks. Józefa Poniatowskiego), uczestniczył w bitwach pod Lipskiem (16–19 października) i Hanau (30–31 października). I tym razem włączył się ratując polską artylerię, którą odprowadził bezpiecznie do Moguncji¹⁰.

Wkrótce po przybyciu do Polski Bontemps podjął ważną życiową decyzję. W 1809 roku poślubił Różę Eleonorę z domu Monfreulle (1787–1853)¹¹. Była ona córką Andrzeja Monfreulle, dziedzica dóbr ziemskich Trębaczowa, Lubani i Jajkowa¹², kupca warszawskiego,

⁸ R. Morawski, A. Nieuważny, op. cit., s. 34–36; J. Skowronek, *Książę Józef Poniatowski*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 142; J. Klechta, *Generał Klemens Kołaczkowski 1793–1873*, Warszawa 1977, s. 15.

⁹ G. Zych, *Armia Księstwa Warszawskiego 1807–1812*, Warszawa 1961, s. 184.

¹⁰ J. Jaszowski, op. cit., s. 107, 119; M. Łukasiewicz, *Armia księcia Józefa 1813*, Warszawa 1986, s. 62, 211, 322.

¹¹ Archiwum Państwowe w Płocku (dalej: APP), Hipoteka Płocka (dalej: HP), sygn. 1/117, wypis urzędowy aktu zawarcia małżeństwa Piotra Bontemps i Róży Eleonory Monfreulle, k. 521–523.

¹² Ibidem.

prowizora szpitala św. Łazarza, uczestnika insurekcji kościuszkowskiej¹³, i Eleonory z Kornaszewskich. Z tego związku urodziło się najprawdopodobniej troje dzieci: Róża Eleonora Wirginia (ur. 25 sierpnia 1811¹⁴) Eligiusz (Eloi, ur. 4 grudnia 1812¹⁵) i Konstanty Jakub August (ur. 25 lipca 1818¹⁶). W literaturze wymieniany jest jeszcze Piotr Bontemps¹⁷, elew Szkoły Aplikacyjnej w Warszawie. W dostępnych materiałach archiwalnych nie udało mi się jednak natrafić na ślad takiego potomka naszego bohatera¹⁸.

Ciekawych szczegółów dostarcza akt urodzenia jego najstarszego dziecka, warto więc przytoczyć go w całości:

Roku tysiąc ósmset iedenastego dnia dwódziesiątego szóstego Miesiąca Sierpnia o godzinie 3 po południu przed Nami Urzędnikiem Stanu Cywilnego Gminy w Cyrkule Czwartym Miasta Stołecznego Warszawy w Powiecie i Departamencie Warszawskim stawił się W. Piotr Karol Franciszek Bontemps Pułkownik Dyrektor

¹³ Informacja uzyskana od Marii Bontemps-Gracz; zob. W. Smoleński, *Mieszczanstwo warszawskie w końcu wieku XVIII*, opracowali i wstępem poprzedzili M.H. Se-rejski i A. Wierzbicki, Warszawa 1976, s. 51 (tu informacja, że Jędrzej Monfreulle, prowizor szpitala św. Łazarza, wraz z zięciem Janem Stanisławem Gemelingiem, handlował winem).

¹⁴ APP, HP, sygn. 1/117, k. 518–519, wypis urzędowy nr 297 aktu urodzenia Róży Eleonory Wirginii Bontemps.

¹⁵ Bibliothèque de l'École Centrale, wykaz studentów, poz. 336 (tu również informacja, że Eloi Bontemps wstąpił do École Centrale des Arts et Métiers w Paryżu 28 października 1833 r., dyplom inżyniera mechanika otrzymał 17 sierpnia 1836 r.).

¹⁶ APP, HP, sygn. 1/117, k. 520, 520a, wypis urzędowy aktu urodzenia Konstantego Jakuba Augusta Bontemps.

¹⁷ *Wspomnienia generała Klemensa Kołaczkowskiego*, ks. 3, *Od roku 1820 do 1830*, Kraków 1900, s. 69, przyp. 1, tu informacja, że Piotr Bontemps, syn gen. Bontempsa, wstąpił do pierwszej klasy (oddziału) Szkoły Aplikacyjnej w 1825 r.; B. Gembarzewski, *Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815–1830*, Warszawa 1903 (reprint Poznań 2003), s. 160–161, podaje listę elewów Szkoły Aplikacyjnej, figurują na niej: Piotr Bontemps, elew w latach 1825–1829, skierowany następnie do artylerii konnej, i Eligiusz Bontemps, w 1831 r. skierowany do sztabu materiałów artyleryjskich.

¹⁸ Syn taki nie został wymieniony wśród dzieci sukcesorów majątku po zmarłym gen. Bontemps.

Artylerii Xięstwa Warszawskiego Członek Legii honorowej i Kawaler Krzyża Wojskowego Polskiego lat 34 liczący w Warszawie przy ulicy Długiej pod N 363. zamieszkały, i okazał nam dziecię płci żeńskiej które urodziło się w mieszkaniu jego wyżej wyrażonem na dniu wczorajszym o godzinie trzeciej po północy, oświadczając iż iest spłodzone z niego i Róży Rozalii z Monfreulle 22 lat mającej, jego małżonki i że życzeniem jego iest nadać mu imiona Róża, Eleonora, Wirginia.

Po uczynieniu powyższego oświadczenia i okazaniu dziecięcia w przytomności JW. Jana Chrzyciela Pelletier Generała Brygady i Inspektora Jeneralnego Artylerii i Inżynierii Xięstwa Warszawskiego Barona Cesarstwa Francuskiego Urzędnika Legii honorowej i Kawalera Krzyża Wojskowego Polskiego lat 34 liczącego w Warszawie przy ulicy Przejazd w domu pod N 646. zamieszkałego, tudzież W. Karola Mikołaja Daret Szefa Batalionu Posiłkowego Artylerii pieszej Kawalera Krzyża Wojskowego Polskiego lat 27 liczącego w Warszawie przy ulicy Nalewki pod N 2239 zamieszkałego niniejszy Akt urodzenia po przeczytaniu onego, oświadczający ojciec i obadwaj świadkowie wraz z Nami podpisali –

Podpisany W J Zacharkiewicz USC

Bontemps

Pelletier

Daret¹⁹

5 stycznia 1814 roku pułkownik Piotr Bontemps został powtórnie przyjęty do armii francuskiej, gdzie objął stanowisko dowódcy artylerii w Auxonne, we wschodniej Francji, ale już 1 kwietnia tego roku otrzymał roczny urlop, w celu załatwienia spraw rodzinnych w Warszawie. Urlop ten był potem przedłużany, aż do 1 lipca 1817 roku²⁰. Swoje prośby w tej sprawie, zanoszone do francuskich władz wojskowych, tłumaczył bądź to bólami nóg będącymi następstwem kampanii 1812 roku²¹, bądź potrzebą zgromadzenia odpowiedniej ilości materia-

¹⁹ APP, HP, sygn. 1/117, k. 518.

²⁰ Service Historique de l'Armée de Terre au Château de Vincennes (dalej: SH), nr 6796: raport sporządzony 15 lipca 1817 r. przez dział do spraw osobowych dla ministra wojny, zawierający uzasadnienie prośby pułkownika Bontemps o udzielenie mu dymisji z armii francuskiej oraz krótkie omówienie jego dotychczasowej służby.

²¹ SH, nr 6812: raport sporządzony 6 grudnia 1816 r. dla ministra wojny, podający przyczyny przedłużenia urlopu przez P. Bontemps, czytamy w nim „(...) Ten starszy oficer przedstawia Jego Ekscelencji, pod datą 10 października ubiegłego roku, że od ponad miesiąca pragnął udać się w drogę do Paryża w związku z wygaśnię-

łów do swojego dzieła poświęconego artylerii²², bądź wreszcie nadzorem policji²³. Należy sądzić, że przebywająca w Polsce rodzina (żona i dwoje dzieci) oraz pewien zgromadzony tam majątek były głównymi przyczynami, które skłoniły go do definitywnego pozostania nad Wisłą. Niemalże znaczenie miało i to, że w szeregach Wojska Polskiego rysowały się przed nim, jako wysokiej klasy fachowcem, lepsze perspektywy zrobienia kariery i dorobienia się niż w ojczyźnie. O tym, że nie były to płonne nadzieje świadczy dokonany przezeń już w 1821 roku zakup majątku Gulczewo pod Płockiem, o czym szerzej w dalszej części opracowania. Francuzi zapewne nie mieli skrupułów, by w okresie restauracji monarchii pozbyć się z armii oficera napoleońskiego. 25 lipca 1817 roku Bontemps otrzymał dymisję z armii francuskiej²⁴.

W Królestwie Polskim od 1818 roku pełnił Bontemps obowiązki Dyrektora Materiałów Artyleryjskich i Arsenau, 31 sierpnia 1822 roku został awansowany na generała brygady, a następnie (11 września 1822)

ciem jego urlopu. Niestety bóle nóg, będące następstwem kampanii 1812 r., które wraz z nadchodzącą zimą stały się jeszcze silniejsze, uniemożliwiły mu wyjazd. W związku z tym prosi o przedłużenie urlopu do 1 lipca 1817 r. Nic nie stoi na przeszkodzie, aby prośbę tę przyjąć. (...)”, tłum. z jęz. francuskiego A. Kordala.

²² SH, nr 6816: pismo P. Bontemps do gen. Pernetty, zwierzchnika wydziału 6. w ministerstwie wojny, z 10 października 1816 r., w którym czytamy „(...) tutaj spokojny gromadzę materiały do mojego ważnego dzieła dotyczącego artylerii, a w szczególności tego, czego jej brakuje. Zgromadziłem już dużą liczbę tych materiałów, ale to jeszcze nie wszystko (...)”, tłum. z jęz. francuskiego A. Kordala. Informacja o zbieraniu materiałów do dzieła o artylerii wydaje się prawdziwa, bowiem takie opracowanie powstało. W zbiorach rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu znajduje się brulion zatytułowany *Dictionnaire d'artillerie par le Général Bontemps*, sygn. 305–315. Na stronie tytułowej opracowania jest informacja, że zostało ono ofiarowane tej instytucji przez siostrę generała 24 października 1881 r.

²³ SH, nr 6822: pismo P. Bontemps do ministra wojny z 1 grudnia 1815 r.: „Wasza Wysokość! Otrzymałem urlop 1 kwietnia 1814 na okres jednego roku w celu udania się do Warszawy. Mój urlop skończył się, a ja nie mogłem udać się do Francji od tamtego czasu z tego powodu, że będąc tutaj obcokrajowcem znajduję się pod nadzorem wysokiej rangi funkcjonariuszy policji, moje dokumenty zostały mi zabrane i nie zostały jeszcze zwrócone (...)”, tłum. z jęz. francuskiego A. Kordala.

²⁴ SH, nr 6754: pismo Piotra Bontempsa do ministra stanu, sekretarza w departamencie wojny Francji, z 9 maja 1838 r., w którym prosi on o potwierdzenie złożenia przezeń dymisji z armii francuskiej w 1817 r.; nr 6755: odpowiedź ministra na prośbę Bontempsa, 15 maja 1838 r.

mianowany dowódcą Korpusu Rakietników. W latach 1820–1830 był członkiem Komitetu Artylerii i Inżynierii²⁵. Położył znaczne zasługi dla rozwoju artylerii, szkolnictwa wojskowego i przemysłu obronnego Królestwa Kongresowego. Podobnie jak wielu polskich oficerów w tamtych czasach został masonem. W 1819 roku przystąpił do loży Bouclier du Nord (skasowanej w 1821 r.), w której został wybrany dozorcą²⁶.

Pod zwierzchnictwem Piotra Bontempsa prowadzono w warszawskim arsenale eksperymenty techniczne i chemiczne, mające na celu doskonalenie technik artyleryjskich. Ponieważ przydzielony mu adiutant, kpt. 2 kl. Józef Bem, już w 1813 roku podczas oblężenia Gdańska zapoznał się z tzw. racami kongrewskimi (nazwa pochodzi od nazwiska konstruktora Anglika Williama Congreve'a) oraz wykazywał duże zainteresowanie w tym kierunku, właśnie jemu Bontemps powierzył prace nad dalszym rozwojem mało jeszcze wtedy znanej i zbadanej dziedziny uzbrojenia, jaką była broń raketowa²⁷. Pierwsze pociski raketowe wyprodukowano już w latach 1818–1819. Zrealizowane przez Józefa Bema i Józefa Kosińskiego doświadczenia z wyrzutniami i raketami, wysoko ocenione przez cesarza Aleksandra I, skłoniły wielkiego księcia Konstantego do utworzenia w Wojsku Polskim Korpusu Rakietników. Była to formacja elitarna, do której trafiali kandydaci osobiście wybierani przez wielkiego księcia. W jej skład wchodziła półbateria konna (126 żołnierzy, w tym 7 oficerów), pod dowództwem kpt. 1 kl. Józefa Jaszowskiego, i półkompania piesza (150 żołnierzy, w tym 6 oficerów), pod dowództwem kpt. 2 kl. Karola Skalskiego. Początkowo korpus stacjonował w Modlinie, a od lata 1823 roku w Warce²⁸. Race wystrzelone przez rakietników pieszych kpt.

²⁵ R. Łoś, *Artyleria Królestwa...*, op. cit., s. 34.

²⁶ S. Małachowski-Lempicki, *Wykaz polskich łóz wolnomularskich oraz ich członków w latach 1738–1821 poprzedzony zarysem historii wolnomularstwa polskiego i ustroju Wielkiego Wschodu Narodowego Polskiego*, Kraków 1929, s. 36, 243.

²⁷ J. Bem, *Uwagi o raketach zapalających*, przygotowali do druku T. Nowak i J. Lasota, Warszawa 1953.

²⁸ T. Katafiasz, op. cit., passim; idem, *O polskich rakietnikach w powstaniu listopadowym*, [w:] J. Skowronek, M. Żmigrodzka (red.), *Powstanie listopadowe 1830–1831. Geneza – uwarunkowania – bilans – porównania*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 98 i nn.; M. Trąbski, op. cit., s. 77–78, 169–170.

Skalskiego w końcowej fazie bitwy pod Grochowem (25 lutego 1831 r.) powstrzymały groźnie zapowiadający się atak kirasjerów rosyjskich²⁹. Do obrony Warszawy we wrześniu 1831 roku wystawiono 21 wyrzutni rakietowych³⁰. Z polecenia gen. Bontempsa przeprowadzono również doświadczenia nad zastosowaniem materiałów wybuchowych do kruszenia lodu na Wiśle³¹.

Bontemps opracował też projekt szkoły mającej kształcić kadry oficerskie dla artylerii, inżynierii i kwatermistrzostwa³². Projekt ten, zatwierdzony przez króla Aleksandra I, legł u podstaw założenia 15 września 1820 roku Szkoły Wojskowej Aplikacyjnej w Warszawie, mieszczącej się w budynku byłego Collegium Nobilium. Jej komendantem został płk Józef Sowiński, a dyrektorem naukowym Klemens Kołaczkowski.

Nasz bohater interesował się również konstrukcją karabinów będących na wyposażeniu Wojska Polskiego, lecz produkowanych w Rosji. Zaproponowane przezeń ulepszenia w zakresie budowy karabinów wz. 1826 i wz. 1828 zostały uwzględnione przez Rosjan.

Królestwo Polskie nie miało własnego przemysłu zbrojeniowego, gdyż carat nie dopuszczał do jego rozwoju. Zaraz po wybuchu powstania listopadowego organizacją tej gałęzi przemysłu zajął się Komitet Uzbrojenia, w działalności którego duże zasługi położył gen. Bontemps oraz przydzieleni mu oficerowie artylerii. Szybko zorganizowano produkcję karabinów³³, natomiast z uwagi na brak fachowców,

²⁹ R. Łoś, *Artyleria królestwa...*, op. cit., s. 191; T. Katafiasz, *O polskich raketnikach...*, op. cit., s. 99 i nn. (na s. 99 autor wymienia bitwę powstania listopadowego z udziałem polskich raketników); S. Przewalski, *Bitwa pod Grochowem*, [w:] W. Zajewski (red.), *Powstanie Listopadowe 1830–1831. Dzieje wewnętrzne – Militaria – Europa wobec powstania*, Warszawa 1990, s. 311; D. Markowski, *Hej, kto Polak na rakiety*, „Mówią Wieki” 2011, nr 11 (622), s. 66–68.

³⁰ T. Strzeżek, *Warszawa 1831*, Warszawa 1998, s. 19; idem, *Bitwa o Warszawę 6–7 września 1831 roku*, Oświęcim 2015, s. 213 i nn.

³¹ M. Tarczyński, *Doświadczenia nad łamaniem lodu za pomocą prochu czynione*, „Mówią Wieki” 1973, r. 16, nr 1, s. 31.

³² B. Gembarzewski, op. cit., s. 151 i nn.; E. Kozłowski, M. Wrzosek, *Historia oręża polskiego 1795–1939*, Warszawa 1984, s. 178.

³³ Piotr Bontemps opracował projekt uruchomienia fabryki karabinów oraz kierował fabryką broni na Solcu. Do czasu kapitulacji Warszawy wyprodukowano w niej

właściwego surowca oraz ludwisarni pojawiły się problemy w zaopatrzeniu armii powstańczej w odpowiednią ilość dział. By temu zapobiec, Bontemps w maju 1831 roku zaangażował się osobiście w dzieło odlewania armat³⁴. Na tym polu zdobył duże uznanie przełożonych i podwładnych. Naczelny Wódz Wojska Polskiego, wielki książę Konstanty, wydał o nim następującą opinię:

Bontemps, generał brygady, naczelnik materiałów artyleryjskich. Nadzwyczaj rozumny i przenikający wszystko oficer; doskonale obeznany z nauką, teoretyczną i praktyczną częścią artylerii; stanowczo rozwiązujący wszelkie kwestie. Do tych zalet wojskowych umie on dołączyć nadzwyczaj taktowne obejście się z ludźmi i popularność. On to był wybrany przez zmarłego cesarza Francuzów i posłany do Polski. W artylerii jest moją prawą ręką. Potrafi zawsze zasłużyć na jak największe zaufanie zwierzchności³⁵.

Konstanty nie szczędził Bontempsowi pochwał również w Rozkazach Dziennych do Wojska Polskiego. I tak w rozkazie z dnia 25 kwietnia 1827 roku czytamy:

Zwiedziwszy Arsenał składowy oraz nowe założenia Arsenалу budowlanego, widziałem z największym zadowoleniem porządek i dobre ułożenie, jakie w pierwszym spostrzegać się daje, a szczególnie kozły do broni wynalazku Generała Brygady Bontemps Dyrektora Materyału Artylleryi i Arsenalów, w których widziałem połączone wszystko, co do ich łatwego i wygodnego użycia należy. W arsenale budowlanym najwięcej ściągał moją uwagę nowo postawiony piec do topienia żelaza. Lano w mej obecności niektóre szczegóły, a mianowicie obok lawety – moździerza 5-pudowego, i byłem jak najmocniej kontent z spokojnego i jednostajnego działania, jakie rzemieślnicy okazali w różnych ręcznych robotach, których ta czynność wymagała. W ogólności każdy szczegół okazywał dowód zgłębnionych wiadomości

5000 karabinów, a dalszych 12 000 było nieukończonych, zob. J. Dutkiewicz, *Francja a Polska w 1831 r.*, Łódź 1950, s. 159, przyp. 72; J. Ziółek, *Warunki wewnętrzne prowadzenia wojny*, [w:] J. Skowronek, M. Żmigrodzka (red.), *Powstanie listopadowe 1830–1831. Geneza...*, op. cit., s. 74.

³⁴ Prawdopodobnie stąd wziął się przydomek Bontempsa „kował”, zob. M. Macieszyna, *Powstanie Listopadowe w Płocku*, Płock 1921, s. 24.

³⁵ Charakterystyka sporządzona w 1826 r. dla cesarza Mikołaja I, „Przegląd Tygodniowy” 1882, nr 19.

i umiejętności, jakie przewodniczyły ustanowieniu warsztatów, ile pod tym względem służba winna jest gen. brygady Bontemps, który przewodniczył urzędzeniu tej sobie powierzonej części. Z ukontentowaniem przeto przychodzi mi szczerze moje wyrazić mu podziękowanie (...)³⁶.

Józef Bem napisał o nim tak: „Każdy przeto łatwo poymie, iak wielką zasługę mają w kraiu i w narodzie, tak Dyrektor artylleryi Jenerał Bontemps iako i Officerowie pod iego rozkazami pracujący. (...) Jch to nadzwyczajney czynności i poświęceniu się winniśmy to co mamy, to iest dobre armaty, które iuż teraz ciągle z arsenału wychodzić mogą; (...)”³⁷.

Jednak Bontemps, mimo szczerego zaangażowania w sprawę, nie był w stanie pokonać wszystkich trudności materiałowych i kadrowych (brak ludwisarzy, giserów i formierzy), w efekcie czego ilość wyprodukowanych w 1831 roku dział, zwłaszcza spiżowych, była daleka od postulowanej³⁸. Dobre efekty przyniosły natomiast starania o rozwój produkcji prochu. W grudniu 1830 roku, na polecenie Komisji Rządowej Wojny przygotowano pod kierunkiem gen. Bontemsa instrukcję prostego sposobu ługowania saletry, niezbędnej do wyrobu prochu³⁹.

³⁶ Cyt. za: R. Łoś, *Artyleria Królestwa...*, op. cit., s. 39. Owe kozły do ustawiania broni wynalazku gen. Piotra Bontempsa, które w arsenałach składowym podziwiał w ks. Konstancy, zostały uwiecznione na barwnych rycinach autorstwa Jana Feliksa Piwarskiego przedstawiających wnętrza warszawskiej zbrojowni, J. Piwarski, *Wnętrza zbrojowni warszawskiej w IV^{ch} farbnych tablicach*, Warszawa 1829.

³⁷ J. Bem, *O Ludwisarni Warszawskiej*, „Gazeta Warszawska” 1831, nr 175, s. 1431.

³⁸ A.K. Puzyrewski, *Wojna polsko-ruska 1831 r.*, Warszawa 1899 (reprint, Kraków 1988), s. 28; R. Gerber, op. cit., s. 67 i nn.; S. Ciepłowski, op. cit., s. 14; J. Skarbek, J. Ziółek, *Duchowienstwo chrześcijańskie wobec Powstania Listopadowego*, [w:] W. Zajewski (red.), *Powstanie Listopadowe 1830–1831. Dzieje wewnętrzne...*, op. cit., s. 216–219. Po bitwie pod Ostrołęką Wódz Naczelny nakazał odlanie 100 dział żelaznych, jednak do 1 sierpnia 1831 r. wyprodukowano tylko 27 armat gotowych, zob. J. Ziółek, *Wysilek mobilizacyjny społeczeństwa polskiego w latach 1830–1831*, [w:] W. Zajewski (red.), *Powstanie Listopadowe 1830–1831. Dzieje wewnętrzne...*, op. cit., s. 369 i nn.

³⁹ *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*, wyd. B. Pawłowski, t. 3, Warszawa 1933, s. 291.

Na wieść o wybuchu walk w stolicy, wieczorem 29 listopada 1830 roku, Bontemps udał się do podlegającego mu arsenału. Gdy jednak zgromadzony tam tłum zażądał od niego wpuszczenia do środka i zabrania broni, generał odmówił. Został aresztowany i osadzony na odwachu, skąd dopiero 1 grudnia uwolnił go gen. Józef Chłopicki⁴⁰. Przez moment życie Bontempsa i pochwyconego wraz z nim gen. Jakuba Redla znalazło się w niebezpieczeństwie⁴¹. Być może to wydarzenie legło u podstaw niechęci ludu Warszawy do Bontempsa. Zdaje się o tym świadczyć epizod, jaki miał miejsce podczas zamieszek w stolicy 29 czerwca 1831 roku, gdy omal nie powieszono płk. Romana Sołtyka, omyłkowo biorąc go za... Piotra Bontempsa⁴². Faktem jest, że Bontemps, jak większość starszyny wojskowej, nie był entuzjastą wojny z Rosją. Stanisław Barzykowski, członek Rządu Narodowego i poseł na sejm, podkreślał, że podczas poufnych narad u dyktatora Chłopickiego, z udziałem generałów Józefa Mrozińskiego, Piotra Szembeka, Stanisława Klickiego, Jana Malletskiego i Piotra Bontempsa, wszyscy początkowo byli przeciwni wojnie, kampanii zaczepnej i wkroczeniu na Litwę⁴³. Gdy jednak do wojny doszło nasz bohater oddał sprawie polskiej duże usługi. Jak wynika z zapisków Ignacego Prądyńskiego, po klęsce pod Ostrołęką Bontemps opowiadał się za podjęciem przez

⁴⁰ M. Tarczyński, *Generalicja powstania...*, op. cit., s. 88.

⁴¹ W. Tokarz, *Sprzysiężenie Wysockiego i Noc Listopadowa*, wyd. 2, Warszawa 1980, s. 214. Stanisław Barzykowski, *Historia powstania listopadowego*, t. 1, Poznań 1883, s. 308, tak opisuje to zdarzenie: „Pod arsenałem mało nie poległ generałowie Redel i Bontemps. Do nich dozór arsenału należał, przybyli więc na swoje stanowisko i wzywali lud i wojsko, aby szanowano skład publiczny, rządowy i narodowy. Już śmierć nad ich głowami wisiała, gdy kilku oficerów i żołnierzy z artylerii, porwawszy ich gwałtem na ręce, w arsenale zamknęli”. O uwięzieniu Bontempsa w Arsenale pisze również Richard Otto Spazier, *Historja powstania narodu polskiego w roku 1830 i 1831*, t. 1, Paryż 1833, s. 154, 167 (wg Spaziera Bontempsa od śmierci pod arsenałem uratował Karol Paszkiewicz).

⁴² *Pamiętnik Henryka Bogdańskiego*, [w:] W. Lewandowski, *Uczestnicy powstania listopadowego opowiadają (Wybór pamiętników)*, Warszawa 1959, s. 176.

⁴³ W. Zajewski, *Powstanie listopadowe 1830–1831*, [w:] S. Kieniewicz, A. Zahorski, W. Zajewski, *Trzy powstania narodowe: kościuszkowskie, listopadowe, styczniowe*, pod red. W. Zajewskiego, wyd. 5, Warszawa 2006, s. 185.

armię polską kroków zaczepnych⁴⁴. Nie zapominajmy, że był cudzoziemcem, co zresztą podkreślali wszyscy ci, którzy mieli z nim styczność⁴⁵. O jego zaangażowaniu w rozwój przemysłu obronnego była już mowa. Od 18 lipca do 15 sierpnia 1831 roku wchodził ponadto w skład Rady Obrony Warszawy. W dniach szturm Warszawy należał do grupy generałów, która opowiadała się za układami z Rosjanami⁴⁶. Po kapitulacji stolicy 8 września 1831 roku pozostał w mieście i 17 września złożył przysięgę cesarzowi Rosji. Podobnie jak inni generałowie powstania listopadowego, którzy zdecydowali się zrobić to samo po ewakuacji polskiego rządu i armii z Warszawy, wyjechał do Rosji. Tam spędził ostatnie lata swojego życia.

Pobyt w Rosji jest zdecydowanie najsłabiej znanym epizodem z życia Piotra Bontempsa⁴⁷. W styczniu 1832 roku, z rozkazu cara Mikołaja I został wysłany do Moskwy i oddany do dyspozycji tamtejszego Wojskowego Generała Gubernatora⁴⁸. W polskich dokumentach z tego czasu jest on określany jako „Generał Major Wojsk Cesarsko-Rossyjskich”, co dowodzi, że należał do armii rosyjskiej i utrzymał stopień generała. O jego przejściu do tej armii wspomina też Helena z Wolskich hr. Krukowiecka (1803–1859), żona gen. Jana Krukowieckiego⁴⁹.

W 1833 roku Bontemps przekazał swojej żonie pełne prawo do swobodnego dysponowania majątkiem w Gulczewie. W tej sprawie sporządził oficjalne pismo (w języku rosyjskim i polskim) „dnia

⁴⁴ *Pamiętniki generała Prądzyńskiego...*, op. cit., t. 3, s. 186.

⁴⁵ M. Tarczyński, *Generalicja Powstania...*, op. cit., s. 275. Według przekazu rodzinnego Piotr Bontemps nie nauczył się języka polskiego (informacja M. Bontemps-Gracz).

⁴⁶ T. Strzeżek, *Warszawa 1831...*, op. cit., s. 26; idem, *Bitwa warszawska...*, op. cit., s. 125.

⁴⁷ Tę sytuację mogłaby zmienić kwerenda w archiwach rosyjskich, zwłaszcza w zbiorach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowo-Historycznego w Moskwie (Российский Государственный Военно-Исторический Архив).

⁴⁸ R. Gerber, op. cit., s. 61; A. Skalkowski, op. cit., s. 305.

⁴⁹ Helena z Wolskich Krukowiecka, op. cit., s. 493. Klemens Kołaczkowski wymienia generałów, wśród nich Bontempsa, którzy pozostali w Warszawie po kapitulacji, zob. *Wspomnienia jenerała Klemensa Kołaczkowskiego*, ks. 5, *Od końca lipca do 22. listopada 1831 r.*, Kraków 1901, s. 132.

27 Listopada 1833 r. (...) w Izbie S. Petersburgskiej Sądu Cywilnego w 1. Departamencie (...) meldowane⁵⁰. Oto jego polska wersja:

Nayukochańska Żono Rózo Andrzejewno!

Wiadoma iest JW Pani, że ja posiadam własny moy majątek tak ruchomy iako y nieruchomy w Królestwie Polskim położony, lecz gdy z powodu służby y zatrudnień interesami moiemi sam zarządzać y dysponować tymże niemogę, y dla tego JW Panią niniejszem upoważniając, naypokorniey upraszam o przyjęcie na siebie fatygi w mieyscu moim w zarządzaniu, pobieraniu z tych dóbr dochodów dostawianiu onych do mnie y użyciu na wiadome Jej przedmioty stosownie do Listów moich, y ieżeli JW Pani za korzystne uważać będzie z takowych dóbr co sprzedać w części lub wszystko bez wyjątku lub kupić, zamienić lub na takowe zaciągnąć pożyczkę pieniężną, oraz prośby, oświadczenia y objaśnienia w imieniu moim za Jej podpisem podawać, wyroki uzyskiwać y korzystne y niekorzystne podpisywać, y sprawy do wyższych instancyów przenosić, iak równie kończyć takowe zgodą – pieniądze przysądzone odbierać, y z odbioru onych kwitować – słowem działać we wszystkim tak, jakby ja sam – a ieżeli JW Pani podoba się umocować od siebie kogo uzna bydyż zasługującym na zaufanie – i co JW Pani lub Jej pełnomocnik uczyni, we wszystkim Jej wierzę y w tem sprzeciwiać się ani zaprzeczać nie będę. Zostając na zawsze JW Pani kochający mąż dnia 27. Listopada 1833. roku /podpisano/ Général Major Piere Bontemps.

Plenipotecya niniejsza należy do Generał Majorowej Rózy Andrzejewny urodzonej Monfrel Bontemps.

Korzystając z uzyskanej plenipotencji Róza Bontemps w 1836 roku wydzierżawiła Gulczewo Sewerynowi Nowakowskiemu na 9 lat⁵¹.

⁵⁰ APP, HP, sygn. 1/117, k. 395–398. Zredagowanie pisma w Sankt-Petersburgu świadczy o tym, że już w roku 1833 Bontemps znalazł się w stolicy Rosji. Jego pobyt w Moskwie nie trwał więc długo.

⁵¹ „JW Róza z Monfreullów Bontemps imieniem swoim, jako też imieniem Małzonka swego JW Piotra Bontemps, wydzierżawia niniejszem W Sewerynowi Nowakowskiemu dobra Gulczew w powiecie i województwie Płockiem leżące, ze wszelkimi, bez najmniejszego wyłączenia, przyległościami, z dochodem z gruntów, łąk, propinacyi, browaru, gorzelnii, wód, stawów, cegielni, młynów, tartaków, nic zgoła nie excypuiąc, z wolną zbierką w lasach i z oczyszczeniem drzew z zbytecznych gałęzi, a to na lat dziewięć, od Pierwszego Czerwca Tysiąc Ośmset Trzydziestego Szóstego roku do tegoż dnia novi styli Tysiąc Ośmset Czterdziestego

Zapewne miało to związek z wyjazdem generałowej do Petersburga, do męża. O tym, że po tej dacie obydwój małżonkowie Bontemps mieszkali w stolicy Rosji i że w roku 1838 czasowo przebywali w interesach w Warszawie, świadczy dokument z 1/13 lipca 1838 roku⁵².

„Kurjer Warszawski” w numerze 233 z 1840 roku przekazał informację o śmierci Piotra Bontempsa: „Odebrano tu smutną dla licznych przyjaciół i Kolegów wiadomość, o nastąpanej w Petersburgu śmierci, ś. p. Jenerała Maiora Bontemps (Bątan) Członka Komitetu uczonego wojskowego i Kawalera wielu orderów”. Ale miejsce i okoliczności śmierci Bontempsa długo nie były jasne. Wielu badaczy twierdziło, że zakończył on życie w Moskwie⁵³. Jedno nigdy nie ulegało wątpliwości: nasz bohater zmarł śmiercią tragiczną⁵⁴. Wątpliwości co do miejsca

Piątego roku (...) W Seweryn Nowakowski obowiązui się płacić za takową dzierżawę rocznie po złotych polskich Dwadzieścia Cztery Tysięcy srebrem w sposobie takowym: Złotych Polskich Sześć tysięcy podatków i innych opłat z dóbr, Złotych Polskich Ośm tysięcy na budowie wykładając w sposobie niżej opisanym, a Złotych Polskich Dziesięć tysięcy corocznie zgóry w dniu pierwszym czerwca novi styli właścicielom w gotowiznie składając”, APP, HP, sygn. 1/117, k. 400, 400v.

⁵² „(...) osobiście obecni JW Piotr Franciszek Bontemps Generał Major Woysk Cesarsko-Rossyjskich, kawaler różnych orderów i małżonka jego przez niego wyraźnie upoważniona JW Róża z Monfreullów Bontemps zamieszkali w St. Petersburgu, czasowo bawiący w Warszawie przy ulicy Danilowiczowskiej pod liczbą Czterysta Dziewięćdziesiąt Pięć (...) zeznali iż obierają i stanowią aktem niniejszym za szczególnego i ogólnego Pełnomocnika swego W Stanisława Wilkoszewskiego Mecenasa przy Sądzie Najwyższej Instancji Królestwa Polskiego, dając mu zupełną moc i władzę imieniem i na rzecz zeznawających summy trzydziestu tysięcy złotych polskich w listach zastawnych z pożyczki nowej na Dobra Gulczewo i przyległości w Powiecie i Guberni Płockiej położone zaciągniętej od Towarzystwa Kredytowego (...)”, APP, HP, sygn. 1/117, k. 493–495. O przystąpieniu Bontempsów do Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego i zaciągnięciu listami zastawnymi pożyczek informuje dokument z 8/20 czerwca 1838 r., APP, HP, sygn. 1/116, akta Komisji Hipotecznej w Płocku, s. 95–97.

⁵³ Np. R. Gerber, op. cit., s. 61; A. Skalkowski, op. cit., s. 305; M. Tarczyński, *Generalicja powstania...*, op. cit., s. 371; R. Bielecki, op. cit., s. 228 (tu odosobniona informacja, że Bontemps zginął w czasie doświadczeń z pistoletami, pozostali badacze jako przyczynę śmierci podali nieszczęśliwy wypadek podczas testowania pocisków).

⁵⁴ To potwierdzają nie tylko przekazy archiwalne, lecz również dokonane przez antropologa badania wydobytego w 2013 r. szkieletu Piotra Bontempsa, Ł.M. Stanaszek, H. Mańkowska-Pliszka, *Analiza antropologiczna szczątków ludzkich genera-*

jego śmierci rozwiewają, poza cytowanym „Kurjerem Warszawskim”, akt zgonu, wspomnienia współpracowników Bontempsa⁵⁵ oraz francuski „Kurier z Drôme i z Ardèche” z 15 października 1840 roku⁵⁶, gdzie czytamy:

Straszny wypadek miał miejsce niedaleko Sankt-Petersburga. Na równinie Wałkowo odbyły się próby artyleryjskie. Dwóch generałów, kilku żołnierzy i wielu oficerów zebrało się w tym celu; poddawano próbom pociski, które mają właściwość zapalania się kiedy trafią w cel; podobny pocisk został wyciągnięty ze skrzyni z prochem, lecz ten, ku zdumieniu wszystkich, nie wybuchł.

Generał artylerii Bontemps sądząc, że eksplozja nie nastąpi zbliżył się, ale w chwili kiedy uniósł wieko skrzynia wybuchła. Generał, straszliwie okaleczony, umarł po jedenastu godzinach okrutnych męczarni; jednemu z kapitanów urwało ramię, inni zostali lżej lub ciężiej ranni [tłum. z jęz. francuskiego A. Kordala].

Ta niezbyt klarowna w odniesieniu do przebiegu eksperymentu notatka zawiera cenną informację, że chodziło o próbę z pociskami zapalającymi, przeprowadzoną na poligonie Wałkowo pod Petersburgiem. O tym, kiedy dokładnie to nastąpiło możemy wnioskować na podstawie aktu zgonu Piotra Bontemps⁵⁷. Oto jego treść:

la Piotra Bontemps i jego żony Róży Bontemps, s. 11 i n., maszynopis w posiadaniu Działu Archeologii Muzeum Mazowieckiego w Płocku.

⁵⁵ J. Jaszowski, op. cit., s. 216: „(...) jenerał Bontemps, robiąc doświadczenia w Petersburgu z ogniami artyleryjskimi, przez eksplozję rozszarpany został (...)”. O tym, że Bontemps zginął pod Sankt Petersburgiem pisze również badacz rosyjski B. Чыпов, op. cit., s. 125–126 (tu również informacja, że Bontemps pracował nad doskonaleniem broni raketowej w zakładach produkcji prochu w Ochtinsku pod Petersburgiem).

⁵⁶ „Courrier de la Drôme et de l’Ardèche” 1840, r. 9, nr 124, s. 3.

⁵⁷ APP, HP, sygn. 1/117, k. 517, Wypis z aktów zejścia Parafii Jemjelnickiej w Obwodzie i Guberni Płockiej, nr 24, akt zgonu Piotra Bontemps. W aktach stanu cywilnego parafii imielnickiej znajduje nieco inna wersja aktu zgonu Bontempsa, sporządzona cztery dni później, 26 sierpnia (7 września) 1840 r., APP, sygn. 29, Akta stanu cywilnego parafii Imielnica, 1840 r., Akta zejścia, s. 5, nr 24. Z tego ostatniego dokumentu dowiadujemy się, że ciało generała przywieziono do Gulczewa 22 sierpnia (3 września) 1840 r. o godzinie siódmej wieczorem, a świadkami wystawienia aktu zgonu byli: „Józef Dygulski Rządca Dóbr Gulczewa, lat czterdzieści pięć i Stanisław Mieszko, parobek, lat czterdzieści – mający, obydwaj z Gulczewa”.

Działo się w Jemjelnicy dnia dwódniesiątego drugiego Sierpnia (trzeciego Września) Tysiąc ósmset czterdniesiątego roku o godzinie siódmiej w wieczór. Stawili się Jacenty Rechmowski, lat czterdniesiąci pięć, i Jan Ziembowski, lat dwadzniesiącia trzy mający, obydwaj lokaje z Petersburga, i oświadczyli Nam, iż w dniu dniewiątym (dwudzniesiątym pierwszym) Sierpnia roku bieżącego o godzinie drugiej z północy umarł w Petersburgu Jaśnie Wielmożny Piotr Bontemps, lat szesnędzniesiąt mający, Jenerał Wojsk Cesarsko-Rossyiskich, tamże zamieszkały, syn niewiadomych rodziców z Francyi, Dziedzic Dóbr Gulczewa, zostawiwszy po sobie owdowiałą żonę Różę z Monfrelów, i dzieci troje. Po przekonaniu się naocznie z przywiezionych, i tu do pochowania złożonych zwłok Bontempsa, o aktualnem zejściu Jego, akt ten przeczytawszy stawającym, z których nikt pisać nie umie, przez Nas podpisany został.

(podpisano) X Jan Wejnert, Pleban Jemjelnicki

Śmierć Piotra Bontempsa nastąpiła 21 sierpnia 1840 roku o godzinie drugiej nad ranem, po trwającej 11 godzin agonii. Feralne ćwiczenia w Wałkowie odbyły się więc 20 sierpnia około godziny piętnastej. Ciało Bontempsa znalazło się w Gulczewie już 3 września wieczorem, a więc po niespełna 14 dobach od chwili zgonu. Generała pochowano w kościele parafialnym w Imielnicy nieopodal Płocka, gdyż w granicach tej parafii leżał majątek Gulczewo. Trzynastcie lat później w tym samym kościele złożono ciało generałowej Bontemps, zmarłej w Warszawie 25 stycznia 1853 roku, w wieku 66 lat⁵⁸. O jej śmierci informował „Kurjer Warszawski”:

Róża-Eleonora z Monfrelów Bontemps, opatrzona śś. sakramentami, Wdowa po ś. p. b. Dyrektorze Artylerji b. Wojsk Polskich, a następnie Jenerale Wojsk Cesarsko-Rossyjskich, zasnęła w Bogu dnia 25 Stycznia r. b. [1853] Stroskane Dzieci zapraszają Krewnych, Przyjaciół i Znajomych, na Nabożeństwo przy zwłokach, odbyć się mające d. 27 Stycznia o godzinie 10tej rano w Kościele X.X. Kapucynów, z kąd takowe na ostatni spoczynek do grobu familijnego w dobrach Gulczewo, Parafji Jemielnickiej, odprowadzone zostaną; gdzie po Nabożeństwie o godz: 10 z rana, nastąpi pochowanie ciała⁵⁹.

Konstanty Jakub August Bontemps, syn Piotra, troszczył się o grób rodziców, jak o tym informuje następująca notatka:

⁵⁸ APP, HP, sygn. 1/117, k. 545, 545v, odpis aktu zgonu Róży Eleonory Bontemps.

⁵⁹ „Kurjer Warszawski” 1853, nr 24, s. 125.

Obowiązek poszukiwanych od właściciela dóbr tych Konstantego Bontemps corocznie opłacania dwom starcom dozorującym Kościoła w Imielnicy i grobu ojca jego Piotra Bontemps rs. 30 i oprócz tego wydawania tymże żyta korcy 10, jęczmienia korcy 2, grochu korcy 2, gryki korzec jeden i prosa pół korca, oprócz tego obowiązał się płacić po rs. 15 za odprawianie nabożeństwa w dzień śmierci ojca, które to prawa przeszły obecnie na rzecz Skarbu Królestwa. Co tu w skutek upoważnienia Rządu Gubernialnego zd. 10 Stycznia 1868 r. N 23 i wniosku zd. 19/31 Stycznia 1868 r. zapisano⁶⁰.

Piotr Bontemps był wielokrotnie odznaczany. Jego *Stan służby* (patrz przypis 7) wymienia następujące odznaczenia, wraz z datami ich otrzymania:

- 14 kwietnia 1807, Krzyż Kawalerski Legii Honorowej,
- 1 stycznia 1810, Krzyż Kawalerski Orderu Wojskowego Polskiego (Virtuti Militari),
- 28 października 1813, Krzyż Oficerski Legii Honorowej,
- 24 października 1819, Order Świętej Anny II klasy z brylantami,
- 18 października 1820, Order Świętego Włodzimierza III klasy,
- 21 czerwca 1825, Order Świętego Stanisława II klasy,
- 6 czerwca 1829, Order Świętego Stanisława I klasy,
- 24 maja 1830, Znak honorowy za 15 lat nieskazitelnej służby oficerskiej.

Na epitafium Piotra Bontempsa w kościele ojców kapucynów w Warszawie znajduje się herb generała⁶¹. Na czterodzielnej tarczy herbowej widnieją następujące motywy: pole pierwsze (błękitne) – dwie ręce w uścisku, pole drugie (białe) – orzeł nad bramą z dwiema wieżami, pole trzecie (białe) – rzeka poprzeczna, pole czwarte (błękitne) – lew. Początek herbu nie jest znany⁶².

Tomasz Kordala

⁶⁰ APP, HP, sygn. 1/116, Księga hipoteczna dóbr ziemskich Gulczewo, dz. 3, nr 10.

⁶¹ J. Ostrowski, *Księga herbowa rodów polskich*, Warszawa 1897, nr 218, s. 28, 47.

⁶² Bibliografia zostanie zamieszczona w drugiej części artykułu, który zostanie opublikowany w kolejnym numerze kwartalnika, „Niepodległość i Pamięć” 2018, nr 1(61).

Piotr Bontemps (1777–1840): A Soldier in the Service of Three Nations. Part 1

Keywords

artillery, the Napoleonic Wars, the Duchy of Warsaw, the Kingdom of Congress, the Rakietnicy Corps, the November Uprising, the Russian Army, the Great Emigration, the Gulczewo estate near Plock, the church in Imielnica, Piotr Bontemps

Summary

Piotr Karol Franciszek Bontemps is an almost completely forgotten artillery officer from the turn of the 18th and 19th centuries. The life of this Frenchman, born in Paris on Nov. 3, 1777, was intertwined with the fate of three nations: French, Polish, and Russian. In 1796, Bontemps graduated from the École Polytechnique in Paris. He participated in numerous Napoleon's war campaigns against Prussia, Austria, and Russia. In 1809, he joined to the Duchy of Warsaw, where he assumed the post of Artillery Director. He took part in the Napoleonic expedition in Moscow in 1812 and participated in the battles of Leipzig (16–19 Oct. 1813) and Hanau (30–31 Oct. 1813). From 1818, Bontemps served in the army of the Kingdom of Poland as Director of Artillery Materials and Arsenal. In 1821, he purchased the Gulczewo estate near Plock. In the following year, he was promoted to general and became commander of the Rakietnicy Corps. During the November Uprising, he contributed to the development of the defense industry. After the surrender of Warsaw on Sept. 8, 1831, Bontemps remained in the city and made an oath to the emperor of Russia. He was admitted to the Russian Army as a general. He died on Aug. 21, 1840, as a result of heavy injuries suffered during the practice with missiles firing on the training ground near St. Petersburg. His wife, Eleanor Rose (Monfreulle), brought his body to Poland and buried in the parish church in Imielnica near Plock. In May 2013, archaeologists from the Mazovian Museum in Plock conducted excavations in the area of the church demolished in 1935. They led to the discovery of the ruined crypt with two coffins: Peter Bontemps and his wife who died in 1853. In 2014, the funeral of the Bontemps was repeated.

Piotr Bontemps (1777–1840) – Der Soldat im Dienst drei Volker. Teil 1

Schlüsselwörter

die Artillerie, die Napoleonische Kriege, das Herzogtum Warschau, Kongresspolen, das Raketenkorps, der Novemberaufstand, die russische Armee,

das Eigentum Gulczewo bei Płock, die Kirche in Imielnica, Piotr Bontemps

Zusammenfassung

Piotr Karol Franciszek Bontemps ist ein Artillerie Offizier aus der Wende der achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert, der fast völlig vergessen wurde. Das Leben dieses Franzose, der in Paris am 3. November 1777 geboren wurde, verband mit den Schicksalen drei Volker – französischen, polnischen und russischen. 1796 absolvierte er die École Polytechnique in Paris. Er nahm an zahlreichen Heerzügen Napoleons gegen Preußen, Österreich und Russland teil. 1809 schloss er sich der Armee des Herzogtums Warschau an, wo er die Funktion der Artillerie Direktor übernahm. Er nahm an der Moskauer Expedition Napoleons im Jahr 1812 teil und an der Schlacht bei Leipzig (16–19 Oktober 1813) und Hanau (30–31 Oktober 1813) teil. Seit 1818 diente er bei der Armee des Regentenschaftskönigreichs Polen als Direktor der Artilleriematerialien und Arsenal. 1821 kaufte er das Eigentum Gulczewo bei Płock. Im nächsten Jahr beförderte er zum General und wurde zum Befehlshaber des Raketenkorps. Während des Novemberaufstands trug er zur Entwicklung der wehrtechnischen Industrie bei. Nach der Kapitulation des Warschauer Aufstands am 8. September 1831 blieb er in der Stadt und legte er einen Eid dem Kaiser Russlands ab. Er wurde zur russischen Armee als General aufgenommen. Er starb am 21. August 1840 infolge schwerer Verletzungen, die er während Truppenübungen mit den Brandgeschossen auf dem Truppenübungsplatz bei Petersburg erlitten hatte. Seine Frau, Róża Eleonora geborene Monfreulle, holte seinen Leichnam nach Polen und begrub er in der Pfarrkirche in Imielnica bei Płock. Im Mai 2013 führten Archäologen aus dem Masowischen Museum Ausgrabungsstätte im Gebiet abgerissener Kirche in Imielnica im Jahr 1935. Sie führten zur Entdeckung einer Krypta mit zwei Särgen: Piotr Bontemps' und seiner Frau verstorbenen im Jahr 1853. 2014 wurde eine Beerdigung der Ehepaar Bontemps wiederholt.

Пётр Бонтэмпец (1777–1840) – воин на службе трёх народов, ч.1

Ключевые слова

артиллерия, наполеоновские войны, Великое Герцогство Варшавское, Царство Польское (Конгрессовая Польша, Королевство Польское), Ракетный Корпус, Ноябрьское восстание /Польское восстание 1830–1831 гг., русская/российская (императорская) армия, Великая эмиграция, поместье Гульчево под Плоцком, костёл в Имельнице, Пётр Бонтэмпец

Краткое содержание

Пётр Карл Францишек Бонтэмпис – почти совсем забытый артиллерийский офицер живший на переломе XVIII и XIX вв. Жизнь этого француза, родившегося в Париже 3 ноября 1777 года, переплелась с судьбами трёх народов – французского, польского и российского. В 1796 году он закончил парижскую Политехническую школу (École Polytechnique). Принимал участие во многих военных кампаниях Наполеона против Пруссии, Австрии и России. В 1809 году перешёл служить в армии Великого Герцогства Варшавского, где исполнял функции Директора по делам артиллерии. Принимал участие в походе Наполеона на Москву (Отечественная война 1812 года). Участвовал также в битвах под Лейпцигом (Битва Народов 16–19 октября 1813 года) и в сражении при Ханану (30–31 октября 1813 года). Начиная с 1818 года – служил в армии Царства Польского в качестве Директора по делам артиллерийских материалов и арсенала. В 1812 году купил имение Гульчево под Плоцком. В следующем году получил звание генерала и стал командиром Ракетного Корпуса. Во время Ноябрьского восстания (Польское восстание 1830–1831 гг) благоприятствовал развитию оборонной промышленности. После капитуляции Варшавы 8 сентября 1831 года остался в городе и принял присягу на верность российскому императору. Был зачислен в российскую армию в звании генерала. Умер 21 августа 1840 года в следствии тяжёлых увечий, полученных во время учений с использованием зажигающих снарядов на полигоне под Петербургом. Его жена, Элеонора (урождённая Монфреулье), перевезла его тело в Польшу и похоронила в приходском костёле в местности Имельница под Плоцком. В мае 2013 года археологи из Мазовецкого музея в Плоцке провели на территории разобранного в 1935 году костёла в Имельницы археологические исследования. В результате была найдена разрушенная гробница с двумя гробами: Петра Бонтэмписа и его жены, умершей в 1853 году. В 2014 году состоялось перезахоронение супружеской пары Бонтэмпис.